

УДК 81'362:811.162.1=161.1=161.1.2

Олексій СУХОМЛИНОВ
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ПОГРАНИЧНЕ СПРИЙНЯТТЯ МАЛОЇ ВІТЧИЗНИ В ТВОРЧОСТІ РОМУАЛЬДА ВЕРНИКА

Предметом аналізу цієї статті є взаємозалежність понять «автор» – «текст» – «реальність» – «художній світ» у контексті механізмів функціонування суспільно-культурних систем. Дослідник розглядає деякі оповідання маловідомого польського письменника з Волині Ромуальда Верника. Особлива увага приділяється багатокультурності регіону та полоноцентричності поглядів автора творів.

Ключові слова: автор, текст, реальність, художній світ, етнокультурна модель, пограниччя.

The concept of relations between 'author'-'text'-'reality'-the world of art' in the context of mechanisms functioning in the socio-cultural systems is the main subject of the analysis presented in this article. *Researcher analyzes some of the stories of Polish writer from Volhynia Romuald Wernik. Particular attention is drawn to the multi-ethnic region and the specifics of author perception events and facts.*

Key words: author, text, reality, art world, ethnocultural model, borderland.

Przedmiotem analizy tego artykułu są relacje wzajemne pojęć „autor” – „tekst” – „rzeczywistość” – „świat przedstawiony” w kontekście mechanizmów funkcjonowania systemów społeczno-kulturowych. Autor analizuje zbiór opowiadań mało znanego polskiego pisarza z Wołynia Romualda Wernika. Szczególną uwagę poświęca kwestii wielokulturowości tego regionu oraz polonocentryzmowi poglądów autora opowiadań.

Słowa kluczowe: autor, tekst, rzeczywistość, świat przedstawiony, model etnokulturowy, pogranicze.

Ім'я Ромуальда Верника, польського емігрантського діяча, історика мистецтва, політичного публіциста й письменника, незважаючи на його активну громадянську позицію та доступність опублікованих творів, залишається невідомим широкому колу читачів. Та й творчий доробок автора, майже цілком присвячений тематиці Кресів, ще не став предметом наукових досліджень.

Отже, Ромуальд Верник народився 23 грудня 1926 р. у Здолбунові на Волині¹, де закінчив школу. Відомо, що у 1938 році письменник продовжив навчання у Рівненській купецькій гімназії. Проте вже у квітні 1940 року, разом з усією родиною, за наказом НКВС, був депортований в околиці Архангельська. Вже за два роки молодому Ромуальду вдається вступити до Польської армії в СРСР під командуванням генерала Андерса. Разом з польським військом Верник потрапляє на терени тодішньої Персії, пізніше на Близький Схід. Саме тут, у Палестині, навчається в Юнацькій школі кадетів, створеній для польської молоді [4, 7–8]. У повоєнні роки, перебуваючи в Англії, вивчає історію мистецтв. Активно включається у громадське й політичне життя

польських емігрантів. Активно друкує статті про мистецтво, а також політичні аналізи-коментарі у полонійних² періодичних виданнях, присвячені проблемам польсько-російських і польсько-українських стосунків. Був представником у Раді Речі Посполитої, яка виконувала роль Сейму при Уряді Польщі у вигнанні. Починаючи з 1990 року, активно співпрацює із засобами масової інформації посткомуністичної Польщі.

Беручи до уваги той факт, що майже все своє життя Верник змушений був жити за кордоном, і досі мешкає у Великобританії, більшість його публіцистичних творів публікували на шпальтах видань польської діаспори, натомість понад десяток оповідань автора побачили світ у Польщі й за кордоном протягом останніх двадцяти років: «У Здолбунові розквітли нігтики» (1986), «Білі ночі й чорні дні» (1995), «З Хамсіну у туман» (1987), «Завтра. Вчора. Програш» (1988), «Полин долі» (1991), «Чобіт під фатою» (1992), «Тайкури – село, яке було містом» (1997), «Зло не триває вічність» (1997), «Не повернуться лелеки на Граничну» (1998), «Чарівне дерево» (2002) тощо. З-поміж усього творчого доробку виділяється своєю композицією, ідеологічним навантаженням, а також єдністю героїв своєрідна трилогія про трагічну долю третього покоління мешканців волинської місцевості Лип-

¹ На жаль, біографія та точна бібліографія праць Ромуальда Верника залишаються невідомими. Автор статті веде переписку з письменником та його знайомими з метою з'ясування головних біографічних фактів, які можуть виявитися важливим інтерпретаційним інструментом чи ключем до розуміння творчості цього емігрантського діяча.

² Полонія – польська діаспора.

ковіце: «Смак меду» (1994), «Смак хлібу й попілу» (1997) та «Смак полину» (2001).

У кресових оповіданнях, як часто їх окреслює сам Р. Верник, зображені складна історично-політична ситуація на пограничній Волині, суперечливі стосунки між місцевими мешканцями різних національностей, нестабільна рівновага суспільно-культурної системи та відверті жакливі конфлікти, спровоковані зовнішніми чинниками та перманентним внутрішнім напруженням («Зло не триває вічність», «Чарівне дерево» тощо). У деяких творах події розгортаються далеко за межами малої вітчизни автора, проте пов'язані з Волинню чи її мешканцями («Завтра. Вчора. Програш», «Білі ночі й чорні дні»).

Як згадувалось, творчість письменника майже не аналізували літературознавці й не оцінювали історики, тому нам доводиться інтерпретувати оповідання Верника, спираючись на історичні факти та їхні суперечливі трактовки українських і польських дослідників. Проте предметом аналізу, виходячи зі специфіки нашої роботи, буде художня авторська модель часопростору Волині, представлена в оповіданні «У Здолбунові розквітли нігтики».

З-посеред усього розмаїття значень та визначень моделей у нашому випадку найбільш влучним вважаємо наступні твердження:

Модель – це існуюча реально або в думці система, яка, відтворюючи об'єкт дослідження, здатна замінити його так, що її вивчення дає дослідникові нову інформацію про цей об'єкт [5, 285]. Тобто у нашому літературознавчому випадку модель, представлена у художньому творі, є результатом відтворення реального світу та трансформацій екзистенціального досвіду.

Авторська модель, представлена у художньому світі, є передусім продуктом діяльності індивідуальної свідомості, індивідуального світосприйняття та життєвого досвіду. Проте, на нашу думку, крім індивідуального поєднує також і соціальний аспект, постає внаслідок синтезу духовно-індивідуальної та культурно-історичної субстанції, відображає спосіб, за допомогою якого суспільно-культурне середовище творця (соціум) сприймає реальність.

Таким чином, при дослідженні ми виходимо з того, що авторська модель світу представляє зумовлену авторським задумом певну реалізацію індивідуальної концептуальної картини світу автора, що є, у свою чергу, варіантом концептуальної картини світу соціуму, представником якого є автор як індивід.

Етнокультурна модель Волині Р. Верника є виразно етнополоноцентричною, далекою від об'єктивних тогочасних реалій, особливо якщо йдеться про українсько-польський конфлікт (лютий 1943 – лютий 1944). Незважаючи на майстерність реалістичних описів, помічену Юзефом Лободовським [3, 1–4], слід пам'ятати про фікційність художнього світу як продукту авторської уяви й інтенцій.

На блозі Іренеуша Гемського можна прочитати відгук щодо оповідання «Чарівне дерево», що базується на спогадах трьох братів, які емігрували до Канади:

«Ця книга, незважаючи на те, що є дещо белетристичною, дає можливість дізнатися про реалії до й після останньої війни на Волині. Зображує складні стосунки між поляками, євреями та українцями, що жили на тих теренах. У вигаданому селі автор показує справжні долі багатьох родин цього багатонаціонального тигля. Проте маю сумніви щодо повної об'єктивності. У його книзі можна знайти жакливі описи вбивств, що здійснювались українськими націоналістами. Також йдеться про радянські злочини. Це дуже добре. Про це треба писати й згадувати. Проте слід також бачити другий бік медалі, а цього власне в обговорюваній книзі бракує. Усім відомо, що німці й самі поляки багато чого мають на своїй совісті, якщо йдеться про представників інших національностей, що мешкали на східних кресах. Патріотизм, чим без сумніву керувався автор, що розуміється як вибілювання власної вини, не є гідним наслідування. Білі плями в історії ще ніколи не приносили нічого доброго» [1].

Проте, очевидно, у свідомості Ромуальда Верника, який не був свідком тих страшних подій, бо був засланий далеко від рідної Волині, «рубав ліс під Архангельськом» [2], як згадує сам автор, витворився свій специфічний образ того часопростору. В одному з листів автора читаємо сповнені болем відверті роздуми щодо збереження пам'яті про волинську трагедію:

«Українці вирізали багато поляків. Сьогодні про це забувають, а що буде через двадцять років, коли не буде свідків цих подій? Намовляю всіх, щоб писали. Не йдеться тут про якісь літературні праці. Йдеться про правду, яка сьогодні забрихується, про свідоктва й пам'ять про людей, які безвинно підставили горла під ніж і сокиру. Про те, що там відбувалось, не можна забувати і ми, які ще живимо, не можемо допускати, щоб забували. Це наш обов'язок щодо загиблих...» [2].

Слід наголосити, що описувані Верником події базуються виключно на спогадах і мате-

ріалах очевидців. А отже, у створеному письменником художньому світі домінує не стільки історична правда, скільки емоційна складова: суб'єктивні й сповнені трагізмом пережитого спогади безпосередніх учасників так званої волинської різни помножені на суто індивідуальне, також позначене досвідом репресій і вигнання, авторське сприйняття і відтворення подій [2].

На цілком інших засадах створювався збірник прози під загальною назвою «У Здолбунові розквітли нігтики», який складається з кількох творів: оповіді-спогадів, які власне й дали назву книзі, та п'яти оповідань («До рідної могили», «Степан», «Поєдинок», «Дермань», «Зустріч з вчорашнім днем»).

Такий поділ запропонував сам автор [4, с. 8], очевидно, виділяючи першу частину через її розбудовану структуру, що складається з різнопланових фрагментів-спогадів, об'єднаних часопростором Здолбунова. Проте аналіз композиції книги свідчить про наявність двох структурних рівнів:

оповідання-спогади («У Здолбунові розквітли нігтики», «Дермань» і «Зустріч з вчорашнім днем»), які є своєрідним обрамленням другого рівня;

оповідання у класичному розумінні, з чіткою і короткою сюжетною лінією («До рідної могили», «Степан», «Поєдинок»). Ці твори є переказами почутих автором історій мешканців Здолбунова, тому органічно вписуються у структуру книги.

Натомість нас цікавитиме пласт спогадів, у якому етнокультурна модель Волині яскраво відображає поліетнічну ситуацію та авторську перцепцію розглядуваного регіону.

Ці оповідання позначені виразним автобіографізмом і глибокою ностальгією за малою батьківщиною. Верник робить спробу врятувати втрачений світ від забуття і переказати спогади наступним поколінням. У вступі до II видання автор зазначає:

«Ця скромна книжечка була написана в Англії. Складається вона із суму за містом дитячих літ і фрагментів спогадів, які створювали тло для історій, які я розповідав своїм – народженим вже в Лондоні – сином, як кажуть «до подушки». Власне написав я її для них, щоб, читаючи її через роки, пригадали звідки походить їхній батько» [4, 7].

Перше видання збірника «У Здолбунові розквітли нігтики», викликала неабиякий резонанс і зацікавленість у емігрантських колах. Позбавлені малої вітчизни та ідеологічної батьківщини поляки у цілому світі, читаючи книгу, з задоволенням занурювалися в атмосферу втраченого

назавжди світу Волині 30-х років XX століття. Сентиментально-ностальгічна манера описів природи, архітектурних пам'яток і знакових місць, тогочасних подій та історичних фактів, побутових особливостей, спогади про мешканців та відомих особистостей відтворювали атмосферу мікрокосмосу багатонаціонального кресового Здолбунова. Вже на перших сторінках спогадів автор усвідомлює, що викладений матеріал становить цінність для людей, які були пов'язані з тими теренами, або для тих, хто відчув втрату малої вітчизни. Саме цим, на нашу думку, і зумовлена наративна перспектива твору. Верник намагається згадати й перелічити найважливіші та найвиразніші елементи описуваного часопростору, який ставав тлом самоідентифікації: «Найціннішого для мене місця, бо є рідне. І то де розташоване? На Волині, найгарнішій частині передвоєнної Польщі. Яка мальовничо розкинулась між пагорбів, покритих лісами, біля підніжжя яких озера, ріка та стави оточували як блакитна каблучка вишневі приміські сади. Той хто напровесні бачив тисячі дерев обсіпаних квітами, оргію білизни, що вкривається хвилями, ніби танцює, від кожного дихання вітру, тому вже ніколи не заімпонують сосни в Італії чи агави в Іспанії. А озера оточували розквітлі луки. Спочатку, ранньою весною, вони жовтіли від нігтиків, пізніше голубили незабудками, щоби потім розцвісти, ніби перський килим, усіма кольорами веселки. На пагорбах коло лісу смарагд озимих влітку змінювався у дукатне золото пшениці. Вона хвилювалась і блищала під волинським сонцем, наче плащ із лами візантійського володаря, вкритий сапфірами волошок і рубінами маків».

Важко не зауважити яскраві риси орієнталізму, що сповнюють місцеві пейзажі. Така перцепція, можливо, була нав'язана культурним краєвидом пограниччя, який визначався домінуючою традицією українсько-візантійською та був позначений єврейською складовою. Творчість Ромуальда Верника, як, зрештою, й усіх письменників польсько-українського пограниччя, вирізняється мотивами багатокультурності й релігійного плюралізму, проте тільки у розглядуваній збірці тема конфліктів і суперечок, крім окремих згадок чи коментарів, не є головною.

Крім суто природно-географічних чинників, що впливали на формування тотожності, особливо локальної, чи не найважливішими були складові культурного простору, у даному випадку полікультурного. «Церква з п'ятьма зеленими цибульками куполів» в Здолбунові й інші православні святині [4, 17], «район єврейської бідноти», «єврейська школа» [4, 21], «синагога

в Острозі» [4, 27], сотні єврейських магазинчиків» [4, 29], «м'ясний магазин товстого чеха» (32) й «чеське село» (39), «Польський дім» [4, 23] чи турецька чайна [4, 35] – елементи цього простору – ставали певними знаками-кодами, визначниками історичної пам'яті, носіями певної інформації тощо. Для Верника зазначені знаки багатокультурності є символами-доказами «толерантності колишньої Речі Посполитої. Острозькі православні виконували урядові гетьманські та сенатські функції, будували церкви, а також костьоли й синагоги» [4: 27, 42].

Автор розуміє, що поляки на Волині були лише «численною групою» [4, 17], тому співіснування і культурне взаємопроникнення є звичайним явищем: «Ми мали православні родини й православних знайомих. Відвідували себе на взаєм на свята, що були в них два тижні пізніше. Ходили на православні похорони й весілля. Бігали до церкви дзвонити у дзвони на Великдень, що тривало по кілька днів» [4, 38].

Варто згадати, що описувані Верником урочистості свята врожаю показані, як офіційно-народне дійство, свято усіх навколишніх сіл, що було нагодою показати себе з найкращого боку перед своїми сусідами: «До трибуни йшов кольоровий хоровод представників усіх сіл повіту з гарно прикрашеними вінками з колосся. (...) На святі треба було прикривати очі, бо вражали барви чудового вбрання, поблискуючих на сонці намист і різнокольорових стрічок, що розвівалися на вітру. (...) їхали багато прикрашені вози, що, здавалося, пригинались від снопів, квітів і жовтих величезних гарбузів. Кожне село намагалось виставитись перед іншим, показати, що його віз найгарніший» [4, 39].

Не оминув письменник поетично описати український спів, що домінував на святі: «Ті, що вручали старості вінки, співали відповідних пісень. Чудово співали, бо відомо, що український народ співати вміє та любить. Тут співають йдучи на поле, повертаючись зі жнив і сінокосів. Вечорами чутно пісню над полями. Часто пісні, що співалась на полях одного села, відповідала пісня з інших» [4, 39].

Ідилічним описам співіснування поляків і українців у 30-ті роки ХХ століття передують автор-

ське зауваження щодо різкого зростання української національної свідомості та сформованості національної ідентичності: «Русини вже стали українцями, підняв голову націоналізм» [4, 38]. Далі робиться цікаве історичне припущення, чого ми не зустрічали в жодного іншого польського письменника: «Якби так політично дозрілими були українські маси у 1918 чи 1920 році, то, можливо, інакше розгорталася б історія і, можливо, на чолі значно чисельніших дивізій стояв би отаман Петлюра. Можливо Україна не була б змушена ще 70 років чекати на незалежність?»

У представлених у збірці оповіданнях Р. Верник звертається також до питання про асиміляцію польського населення. У першому розділі «У Здолбунові розквітли нігтики» автор наголошує на негативних впливах репресивної політики царського уряду щодо учасників польських визвольних повстань, зокрема на декретах, спрямованих на декласифікацію шляхти [4, 39]. В оповіданні «Степан» йдеться про окремі польські родини, що опинилися в українському культурному середовищі та натуральним чином асимілювались. Єдиним чинником, що вирізняв їх з-поміж «українського моря», було католицьке віросповідання [4, 61]. Між іншим, міжконфесійні питання, зокрема проблема ліквідації греко-католицизму в російській імперії, чітко простежується в усій збірці.

Отже, на підставі аналізу матеріалів аналізованої збірки Ромуальда Верника, можемо стверджувати, що «У Здолбунові розквітли нігтики» є специфічною літературною формою прояву колективної свідомості, цілого покоління, що втратило малу вітчизну й зазнало репресій. Проте багатоетнічна перспектива креації художнього світу свідчить про глибоку вкоріненість автора в поліетнічну культуру пограниччя, яка є джерелом низки універсальних цінностей: культурного федералізму, розуміння відкритості на зовнішні культурні впливи й одночасне усвідомлення зовнішньої загрози, виникаюча з цього амбівалентна перцепція малої батьківщини як культурного тигля і водночас захисного муру тощо. Проте у Р. Верника наявний надзвичайно міцний зв'язок індивідуальної, локальної та національної ідентичності, доказом чого є обмежена літературна географія та виразний полоноцентризм його творчості.

ЛІТЕРАТУРА

1. <http://igebki.blog.onet.pl>.
2. http://www.stankiewicz.com/ludobojstwo/podolska_wigilia.pdf. – С. 97–98.
3. Łobodowski J. Przedmowa do: R. Wernik, Jutro. – Wczoraj. Przegrane. – Londyn, 1988. – S. 1–4.

4. Wernik R. W Zdobunowie zakwitły kaczeńce / Romuald Wernik. – Biały Dunajec – Ostróg; Osrodek «Wołanie z Wołunia», 2001. – 112 с.

5. Кривуля О.М. Філософія: світ-людина-дух. Навч. посібник. – Харків: ТОВ «Прометей», 2003. – 296 с.